

УДК 32.001:35.01

М. І. РОСЕНКО

ОСНОВНІ КРИТЕРІЇ АНАЛІЗУ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ СУСПІЛЬСТВА

Досліджено підходи до аналізу політичної системи суспільства, поняття “політична система”, визначено основні критерії аналізу політичної системи суспільства.

The approaches of analysis of the political system of society, concept “political system” were investigated in the article, defined the basic criterions of analysis of the political system of society.

У сучасній науці існує кілька підходів до визначення поняття “політична система”. Окремі автори розглядають політичну систему як організм [13], що має потенціал до саморозвитку та саморегулювання і активно реагує на імпульси-команди, які надходять із зовнішнього середовища (теорія Д. Істона). Д. Істон і К. Дойч характеризували структуру політичної системи як сукупність окремих “інститутів”, “організацій” або “груп” та звертали увагу на її здатність до відтворення політичних рішень і інформації. Вони сприймали політичну систему як систему відтворення політичних рішень (Д. Істон) і інформації (К. Дойч). Американський політолог Г. Алмонд запровадив градацію політичних систем залежно від типу політичної культури і її вираження у формі організації влади [6], а М. Вебер здійснив класифікацію політичних систем залежно від типу правління і легітимності [9] (традиційна, харизматична, раціональна). Французький політолог М. Дювержье наводить схожу, але дещо ширшу дефініцію політичної системи: “Політична структура, пов’язана з економічною структурою, рівнем розвитку, з ідеологією і системою цінностей, з культурними традиціями. Ця сукупність утворює політичну систему кожної країни, систему, у якій різні елементи нерозривно зв’язані один з одним [5]”. Існують і більш лаконічні визначення: “Політична система є сукупністю суб’єктів політики, механізму й ідеологічної спрямованості політичного життя суспільства [11]”.

До аналізу політичної системи суспільства використовується системний підхід, сутність якого зводиться до виявлення функціональних, причинно-наслідкових та інших зв’язків між взаємодіючими елементами системи [7].

За своєю структурою система може бути представлена таким чином: елементним складом; типом взаємозв’язків складових елементів системи; цілісною єдністю, що припускає різномірність і різноякісність інгредієнтів системи, їхню відносну автономність і диференційність, внутрішню активність і здатність до самоорганізації.

Політична система суспільства належить до соціальних систем, що взаємодіють з природними системами, утворюючи таким чином складні макросоціоекосистеми.

До основних характеристик політичної системи можна віднести такі: структуру політичної системи, її умовний розподіл на підсистеми; функції політичної системи; характер взаємодії із середовищем (відкриті і закриті); тип політичної культури і її

вираження у формах організації влади: англо-американська, континентально-європейська, тоталітарна, доіндустріальна, частково індустріальна; орієнтацію на стабільність або зміни: традиційні, модернізовані демократії і тоталітарні; характер і способи налагодження взаємин влади, суспільства й особистості (політичний режим) тощо; участь громадян у політичному житті (соціальна основа); участь громадян у політичному житті (соціальна основа); форми: малі, середні, великі і складні (мікро-, мезо-, мегарівень).

Отже, структурно політична система являє собою величезну кількість постійних і змінних величин, процесів, структур, ідей, що рухаються в різних напрямках, у різних вимірах і з різною швидкістю. Для кожного елемента є своє місце в системі в цілому або в підсистемі, всі елементи виявляються необхідними для функціонування системи і забезпечення її рівноваги і стійкості [11].

Інституціональна підсистема складається з політичних інститутів: держава, політичні партії, суспільно-політичні рухи, профспілки, організації, церква, засоби масової інформації. Кожний з них є окремою системою державної, партійної, суспільно-політичної й ін., видів діяльності і водночас підсистемою загальної політичної системи. Фундаментальною основою політичної системи в цілому і її інституціональної підсистеми є держава. Держава має монопольне право здійснювати від імені всього суспільства на контрольованій нею території внутрішню і зовнішню політику, видавати закони і нормативні акти, обов'язкові для виконання населенням, стягувати податки, різні платежі, контролювати дотримання законів і правових норм.

Нормативна підсистема включає норми права, політичні традиції, політичну мораль і етику. Особливе місце займають норми права та конституція, що слугують головним регулятором суспільних відносин, які забезпечують нормальне функціонування не тільки державних органів, але і громадських організацій, не втручаючись у внутрішню діяльність останніх.

Функціональна підсистема знаходить відображення у формах і напрямках політичної діяльності, у способах і методах здійснення влади, зв'язках держави, суспільства, громадян, тобто політичному режимі [8]. Сучасна наука виділяє такі режими: демократичний, авторитарний, тоталітарний.

Комунікативна підсистема включає різноманітні форми і принципи взаємодії окремих складових усередині політичної системи та між політичними системами країн. Важливим її елементом є засоби масової інформації, що можуть знаходитись у державній власності та власності партій, масових громадських організацій, тощо.

Культурна підсистема являє собою комплекс цінностей і зразків поведінки, що відповідають потребам розвитку даної політичної системи і громадян, припускають участь у політичному житті, схвалення і підтримку ними існуючої влади, участь у процесах прийняття рішень, виборах тощо. [2].

Під функціями політичної системи мається на увазі будь-яка її стандартизована дія, що сприяє підтримці досягнутого стану і подальшого її розвитку. Об'єктивні вимоги до політичної системи складаються в забезпеченні її збереження і стабільності. Систематизуючи надбання науковців у сфері політичних наук, можна стверджувати, що основними функціями політичної системи є такі: визначення цілей розвитку суспільства; владно-політична інтеграція; регулювання режиму суспільно-політичної

діяльності; легітимація політичного режиму; забезпечення цілісного управлінського впливу на суспільство; розв'язок конфліктів; мобілізація ресурсів та ін.

Усі зазначені функції характеризують політичну систему як координуючу, інтеграційну, спрямовану на досягнення пріоритетних соціальних інтересів у прийнятих політичних рішеннях.

Г. Каменська і А. Родіонов зазначають, що усі функції, які виконують політичні системи можна розмежувати на функції “введення” і функції “виведення [6]”.

До функцій “введення” належать: політична соціалізація і залучення до участі; артикуляція інтересів, тобто наявність груп інтересів як сполучної ланки між громадянами і державою; перетворення вимог в альтернативи державної політики; політична комунікація.

Функції “виведення”: забезпечують розробку норм і законів; їхнє застосування; контроль за дотриманням.

Формування взаємин із зовнішнім середовищем може бути критерієм для розподілу політичних систем на закриті і відкриті.

Закриті політичні системи мають обмежені зв'язки з зовнішнім середовищем, несприйнятливі до цінностей інших систем і самодостатні, тобто ресурси розвитку знаходять усередині таких систем.

Відкриті системи активно обмінюються ресурсами із зовнішнім світом, успішно засвоюють цінності інших систем, рухливі і динамічні. Прикладами закритих систем можуть служити колишні країни соціалізму (СРСР, Угорщина, Болгарія й ін.).

За типами політичної культури і її вираженням у формах організації влади виділяють чотири типи політичних систем: англо-американську, європейсько-континентальну, доіндустріальну і частково індустріальну і тоталітарну (типологія політичних систем Г. Алмонда).

Для англо-американської політичної системи (США, Великобританія, Канада) характерним є високий ступінь поділу політичних ролей і функцій між учасниками політичного процесу: державою, партіями, групами інтересів тощо. Політична система функціонує в рамках однорідної культури, орієнтованої на захист загальноновизнаних у суспільстві ліберальних цінностей: волі, безпеки, власності тощо.

Європейсько-континентальна політична система (країни Західної Європи) відрізняється розколотістю політичної культури, наявністю усередині національних культур протилежних орієнтацій, ідеалів, цінностей, властивих певному класу, етнічній групі, партії. Поділ політичних ролей і функцій відбувається не в масштабах суспільства, а всередині класу, групи, партії тощо. У суспільстві досягається згода, оскільки існує загальна культурна основа – ліберальні цінності.

Доіндустріальні і частково індустріальні політичні системи (країни Азії, Африки і Латинської Америки) мають змішану політичну культуру. Вона складається з місцевих політичних субкультур, в основі яких лежать цінності клану, роду, громади, племені і характеризується тим, що знайти згоду і компроміс, не вдаючись до насильства, практично неможливо. Інтеграція суспільства за допомогою насильства призводить до концентрації влади і впливу в руках вузького кола осіб.

Тоталітарні політичні системи (до початку 90-х рр. XX ст. багато країн Східної і Центральної Європи) функціонують на основі пріоритету класових, національних

або релігійних цінностей. Влада сконцентрована в руках монополюно правлячої партії або групи осіб. Вона контролює всі аспекти життєдіяльності суспільства й індивіда.

Предметом дослідження системної динаміки є різноманіття політичних систем, їхня здатність до змін, а отже, їх життєздатність, адекватність суспільному процесові, тобто здатність формувати згуртоване суспільство, реальна єдність інтересів і цілей держави і народу або причини, що породжують конфлікт між ними [3]. Трансформація політичної системи залежно від стану суспільних відносин, рівня розвитку суспільства визначає її статичність (жорсткість) або рухливість (динамічність). Динамізм політичної системи протилежний нестабільності, він визначає здатність системи розвиватися, адаптуватися до змін у суспільстві і його зовнішнього оточення і реагувати на ці зміни [4]. Жорсткі статичні системи протидіють розвитку суспільства, вступають з ним у конфлікт, застосовують насильство і виживають за рахунок суспільства. За стародавніх часів статичні системи існували необмежено довго і руйнувалися в результаті навал ззовні і загибелі держави. У новітній час термін життя таких систем, як правило, дуже обмежений і завершується суспільними і політичними кризами, революціями або глибокими реформами.

Загальна криза системи пов'язана з кризою її соціального оточення і виливається в сукупність політичних, економічних, правових та інших криз, що супроводжується загостренням соціальних протиріч і класовою, політичною, ідейною боротьбою, боротьбою за громадянські права й іншими конфліктами [10]. Функціональна криза є процедурною кризою. Вона розв'язується частковою або цілковитою перебудовою системи (змінюючи керівництво, структур влади, правлячих сил, лідерів, політичного курсу та іншими подібними перебудовами) і зв'язана з агоністичними конфліктами в суспільстві, що породжують нові форми існуючого суспільного ладу і зберігають його політичну систему. Більш глибокі кризи (так звані кризи розвитку) зв'язані зі зміною політичної системи і типу суспільства або його істотних характеристик (форм власності, економічних відносин тощо) і можуть супроводжуватися революційними перетвореннями.

Використовуючи структурно-функціональний та інституціональний підходи до класифікації політичних систем, їхній розподіл можна здійснити, залежно від політичного режиму, на тоталітарні, авторитарні та демократичні, які, у свою чергу поділяються: демократичні – на ліберальні і національні; авторитарні – на теократичні і національні; тоталітарні – на військові, фашистські, кауділістські (хунти).

Л. Санистебен в історичній типології політичних систем виділяє імперії, конфедерації і сучасні національні держави. Разом з тим прийняті в політології критерії для типології (класифікації) політичних систем суспільства фіксують їх як уже сформовані, діючі, функціонуючі. Тому їх неможливо застосувати “прямо” до політичних систем нашого перехідного суспільства.

Об'єднуючим фактором структури політичної системи є політичні відносини, у процесі формування яких забезпечується функціонування всіх сфер життєдіяльності суспільства. Особлива роль політичних відносин полягає в тому, що вони виражають відносини з приводу реалізації публічної влади між великими групами людей –

класами, націями, громадськими об'єднаннями [1, 3]. Французький політолог Ж. Блондель розрізняє політичні системи за змістом і формами управління:

- ліберальні демократії, в яких прийняття політичних рішень орієнтовано на цінності індивідуалізму, волі, власності;
- комуністичні системи або авторитарні-радикальні, що орієнтуються на цінності рівності, соціальної справедливості;
- традиційні політичні системи, що спираються на олігархічні форми правління орієнтуються на нерівномірний розподіл економічних ресурсів і соціальних статусів;
- популістські політичні системи, які переважають у країнах, що розвиваються; їм притаманне використання авторитарних методів управління і прагнення до більшої рівності в розподілі благ;
- авторитарні-консервативні політичні системи, головною метою яких є збереження соціальної й економічної нерівності, обмеження участі населення в політичному житті.

Політична система складається з підсистем трьох рівнів влади і політичних відносин: інституціонального – вищого або верхнього (мегарівень), середнього або проміжного (мезорівень) і неінституціонального – нижнього, масового (мікрорівень) [10]. Вони поділяються на рівнобіжні, як правило конкуруючі структури (на тих же рівнях): легальні і тіньові. Усередині цих структур політична система складається із суб'єктів політичних відносин – керівників (правлячих носіїв влади) і виконавців – пересічних членів масових асоціацій.

На інституціональному рівні політична система включає центральний апарат державної влади. Залежно від типу суспільства і управління в ньому визначаються пріоритети носіїв влади: голови уряду (пріоритети виконавчої влади), президента (включно до президентської форми правління, що допускає тимчасове або тривале суміщення функцій розділеної влади), монарха, парламенту (якщо він наділений прерогативами контролю президентської і виконавчої влади), правлячої партії, верховного або конституційного суду (при пріоритеті права і закону) [14]. Безпосередньо в макросистему входять різні форми політичної опозиції (парламентської, партійної). На тому же рівні розташовуються тіньові політичні структури і функції макровлади: приховані дії легальних установ вищих рангів: секретні документи; латентний зміст відкритих політичних дій; негласні функції та неявні ролі різних офіційних лідерів і центральних органів влади і управління; офіційні і легально існуючі установи із секретними функціями і цілком законспіровані установи.

До макрорівня примикають неофіційні і неформальні еліти й елітарні співдружності (клуби, парламентські фракції тощо), групи тиску (парламентські лобі, близьке оточення державної адміністрації, центри при керівниках держави і партій і т. п.).

Середня (мезо-) структура політичної системи утворена апаратами управління, органами виборної і призначуваної влади, що безпосередньо злиті зі структурами макрорівня, але складають його периферію. Вони розташовані в політичному просторі між вищими ешелонами державної влади і суспільством. Це апарати й органи державної влади та місцевого самоврядування, зокрема регіональна і муніципальна адміністрація, Ради різних рангів, ієрархія партійних, профспілкових і інших асоціативних структур, великі підприємства, лідери економіки, органи правосуддя й охорони порядку, інші установи, через які здійснюється політична соціалізація (школа, театр тощо). Структури

середнього рівня є сполучною ланкою між макроструктурами політичної системи і суспільством, організують їхні відносини. В організації і здійсненні політичного процесу мезорівень політичної системи відіграє ключову роль, тому що на цьому рівні формуються найбільш впливові бюрократичні апарати управління та наймасовіші тіньові структури. До прихованих функцій легальних державних, партійних, адміністративних установ на цьому рівні за певних умов (економічні труднощі, нерозвинені громадські відносини, ідеологічні і політичні конфлікти тощо) додаються особливо розповсюджені конфлікти апаратів і їхніх лідерів, групівщина, земляцькі і кровнородинні зв'язки, протиправна активність і корупція офіційних осіб і влади. На цьому ж рівні формуються нелегальні (тіньові) структури неполітичного характеру (чорний ринок, організації злочинного світу), що мають тенденцію зливатися з легальними структурами і можуть здійснювати на них серйозний вплив, аж до прихованої участі в політичному житті окремих регіонів.

Мікрорівень політичної системи утворюється масовою участю суспільних груп, класів і прошарків, громадян у політичному житті: членством у масових політичних або неполітичних, але впливових організаціях, участю в масових політичних акціях підтримки влади або протесту, у відповідальних процесах її демократичної організації (виборах, референдумах тощо) [13]. На мікрорівні формуються політичні угруповання, суспільна думка, складається політична культура суспільства. Його існування забезпечується діяльністю громадян з їхніми політичними поглядами, формами участі в спільному політичному житті, незважаючи на те, що політичні ролі організаційно і функціонально розподіляються між різними рівнями.

Політична система сформована за принципом пірамідальної ієрархії: з масовою соціальною базою в основі та вершиною державної влади у вищому її ешелоні. У такий же спосіб побудовані і її підсистеми, що мають вертикальні структури.

Отже, політична система суспільства – це цілісна, упорядкована сукупність політичних інститутів, політичних ролей, відносин, процесів, принципів політичної організації суспільства, підпорядкованих кодексу політичних, соціальних, юридичних, ідеологічних, культурних норм, історичним традиціям і установкам політичного режиму конкретного суспільства.

Основними напрямками аналізу політичної системи є такі:

- дослідження інституціональних і неінституціональних елементів і відносин, легальних і прихованих елементів і функцій, характеристик; які формують відношення суспільства до його політичного устрою;

- уточнення уявлень про систему, її простір, оточення і про межі розподілу систем, тобто про соціальні, ідеологічні, культурні, економічні, правові явища і процеси і ту межу, за якою вони стають політичними;

- визначення основних елементів політичної системи: вертикальних структур інститутів, горизонтальних рівнів влади та компетенцій, а також відносин між суб'єктами влади: з'ясування функціональних зв'язків, тобто встановлення, чи є процес (або явище) функцією іншого процесу (явища);

- дослідження динаміки напрямку й інтенсивності зміни її специфічних ознак і тенденцій, що дозволяють розробити прогнози щодо розширення або звуження системи, зміни правил формування її відносин з оточенням.

Література:

1. Автономов А. С. Конституционное (государственное) право зарубежных стран : учебник /А. С. Автономов, В. А. Сивицкий, А. И. Черкасов ; под ред. д.ю.н. А. С. Автономова. – М. : Юриспруденция, 2003. – 400 с.
2. Алмонд Г. Гражданская культура и стабильность демократии / Г. Алмонд, С. Верба // Полис. – 1992. – № 4. – С. 127–134.
3. Андреев С. С. Политические интересы и политические отношения / С. С. Андреев // Социально-политические науки. – 1991. – № 6. – С. 24–34.
4. Белов Г. А. Политология: учебное пособие / Г. А. Белов. – М. : Наука, 1994. – 269 с.
5. Грацианский П. С. Политическая наука во Франции : Критические очерки / П. С. Грацианский. – М. : Наука, 1975. – 182 с.
6. Каменская Г. В. Политические системы современности / Г. В. Каменская, А. Н. Родионов. – М. : Онега. 1994. – 222 с.
7. Мангейм Дж. Б. Политология : Методы исследования / Дж. Б. Мангейм, Р. Рич ; пер. с англ. ; [предисл. А. К. Соколова]. – М. : Весь Мир, 1997. – 544 с.
8. Манов Г. Н. Государство и политическая организация общества / Г. Н. Манов. – М. : Наука, 1974. – 275 с.
9. Мигранян А. М. Плебисцитарная теория демократии Макса Вебера и современный политический процесс / А. М. Мигранян // Вопросы философии. – 1989. – № 6. – С. 148–158.
10. Политология // за ред. О. І. Семківа. – Львів : Світ, 1994. – 592 с.
11. Политология : учеб. пособ. для студентов техн. ун-тов / М. А. Василик [и др.]. – СПб. : ООО ИД “Бизнес-пресса”. – 1998. – 422 с.
12. Селезнев Л. Политические системы современности: сравнительный анализ / Л. Селезнев. – СПб. : Петрополис, 1995. – 253 с.
13. Чиркин В. Е. Легализация и легитимация государственной власти / В. Е. Чиркин // Государство и право. – 1995. – № 8. – С. 67.
14. Чиркин В. Е. Основы конституционного права : учеб. пособ. / В. Е. Чиркин. – М. : Манускрипт, 1996. – 272 с.

Надійшла до редколегії 16.03.2009 р.